

סוגיות ובחרות מהמשנה היומית
במבט הלכתי, מדעי
וארץ ישראלי

משנה וארץ

מסכת פאה

כתב: יואל יעקבי

כ"ד ניסן תשע"ו | גיליון 3

"האימהות של בצלים חייבות בפאה ור' יוסי פוטר"
(פאה ג ד)

אמהות של בצלים

הבצלים חייבים בפאה הואיל והם עונים על כל תנאי החיוב בפאה, שנמנו לעיל במשנה א ד, בניגוד למיני ירק אחרים שאין אפשרות לאחסנם לאורך זמן ולכן הם פטורים מפאה. משנתנו דנה במקרה של 'אימהות של בצלים'. לפני שנדון למה הכוונה ומהי סיבת הפטור של האימהות, נציין כי מכיוון שהדין שנוי במחלוקת יש להניח כי הסיבה לכך היא שמדובר במקרה גבולי בו אחד מתנאי החיוב בפאה אינו מתקיים במלואו.

רבייה מינית ורבייה וגטיבית

רבייה מינית היא רבייה הנעשית באמצעות הפריה של תאי זכר את תאי הנקבה, ממש כמו בבעלי חיים. התלכדות שני התאים אפשרית בגלל אופיים הייחודי של תאי מין, המכילים רק מחצית מן החומר התורשתי שיש בתאים אחרים. מציאות זו יוצרת אפשרות לאחד את החומר התורשתי של תא הזכר עם החומר התורשתי של תא הנקבה לתא אחד בעל חומר תורשתי מלא. לאחר ההפריה נוצר עובר בבעלי חיים, או זרע, כשמדובר בצמחים. הצמח שצומח מרבייה מינית אינו זהה בהכרח לאב ולא לאם, כשם שילד אינו העתק לא של אביו ולא של אימו, אלא משלב בתוכו תכונות של הוריו על פי חוקי התורשה.

מחלוקת רב ושמואל

בירושלמי מובאת מחלוקת בין רב לשמואל מיהן אותן 'אימהות של בצלים': "רב אמר פורגדה ושמואל אמר צומחתה". 'פני משה' במקום מסביר שמדובר בבצלים גדולים שמניחים אותם לגדל זרע. לדבריו רב ושמואל אינם חולקים בהסבר המונח ושניהם מתכוונים לאותו דבר, אלא שהם נוקטים כל אחד בכינוי אחר, אולי כל אחד כפי שהיה רגיל במקומו. 'פני משה' מסביר כי בתרגום ירושלמי השורש 'פרג' משמעותו המרה (הרב קאפח מציין כי בערוך מזכר שביונית פרג הוא המרה), ובעצם הכוונה היא לזרעים שבאים תמורת (במקום) צמח האם.

אולם הר"ש מסביר כי בעוד 'פורגדה' הם אכן הבצלים המושארים לזרע, הרי ש'צומחתה' היא "כשעוקרים הבצלים נשאר מן הנשרשין לארץ ועימהן מן הבצל וחוזר צומח".

לפי זה נראה כי המחלוקת בין רב ושמואל היא בשני דרכי הריבוי של צמחים, ריבוי מיני וריבוי וגטיבי, ששניהם קיימים בבצל. הסבר מלא לעניין מצוי בהערתו של הרב יוסף קאפח לפירוש המשנה לרמב"ם שבתרגומו (הערה 11).

בטבע, הבורא יצר סוג זה של רבייה המגדיל את אפשרות הישרדותם של הצאצאים במקרים של קטסטרופות שונות, בגלל תכונות שונות שמופיעות אצל חלק מהצאצאים בעוד שאצל אחרים הן אינן מופיעות. אילו הצאצאים היו שכפול של הוריהם, לא היה מקום ליצירת תכונות חדשות בצאצאים. התכונות החדשות נוצרות כתוצאה משילובים שונים של תכונות ההורים או כתוצאה ממוטציות שונות, שלעיתים מועילות להישרדות הצאצא, לעיתים מפריעות ולעיתים אינן משמעותיות. כך לעיתים יכולים להופיע אצל חלק מהצאצאים התאמות המאפשרות הישרדות בתנאי מזג אוויר משתנים, מה שיכול להיות משמעותי לגבי המשך הישרדותו של המין.

לעומת זאת רבייה וגטיבית (אל מינית או אל זוויגית) היא בעצם יצירת העתק של הצמח. העתק זה נעשה באמצעות שכפול של תאים אחרים בצמח שאינם תאי מין. צמח כזה הוא שכפול מלא של צמח המקור. אפשרות זו אמנם אינה מאפשרת טיפוח תכונות חדשות, אך מבטיחה שימור מלא של תכונות הקיימות בצמח המקור. כך יוצא שהנבטת גלעיני תמרים תיצור עץ שתכונותיו אינן ידועות, כשבתמרים אף יתכן שהמדובר יהיה בעץ זכר שאינו נותן פירות אכילים.

או בגלל שבעל הבית מפקיר את הבצלים) ואילו תנא קמא מחייב בפאה (כי רוב הבצלים מיועדים לאכילה ורק מיעוטם לזרע – על פי 'פני משה', או שבכל זאת הם ניתנים על פי רוב לאכילה ודרך לאוכלם ולא לזורקם – הרב קאפח).

אולם לפי שמואל בצלים שהושארו לזרע פגומים "ולשדן ועסיסיותן כולה, ונאכלים רק בשעת הדחק" (לשון הרב קאפח) והם פטורים אף לדעת תנא קמא. ומה שמחייב תנא קמא בפאה הוא דווקא בבצלים כאלה שנעקר חלק מהגוש התת קרקעי, והשאר נותר באדמה. בצלים אלה ראויים בהחלט לאכילה, ולכן תנא קמא מחייב בפאה.

נשאלת השאלה מפני מה ר' יוסי פוטר. נראה להסביר על פי הר"ש שבעצמו מסביר את הירושלמי שמדובר כאן במקרה שבעת עקירתו נשאר שלא בכוונה חלק מן הבצל בקרקע. במקרה כזה, במידה ומדובר בשדה גדול אין הוא מקפיד כאשר חלק קטן מגושי הבצלצולים נשאר באדמה, ואין הוא מקיימם, אלא עוקר אותם ומשליך אם הוא מעוניין לזרוע שדה חדש. טעם הפטור של ר' יוסי מובן, אולם תנא קמא מחייב מכיוון שכאשר מדובר בשדה קטן של בצלים הוא כן יהיה מעוניין בשאריות הגושים שנותרו באדמה, לכן נחייב אותו גם בשדה גדול להניח פאה.

הלכה

להלכה פוסק הרמב"ם (מתנות עניים ב ב) כתנא קמא לפי הסבר רב "השומים והבצלים חייבין בפאה שהרי מייבשין אותן ומכניסין אותן לקיום. וכן האימהות של בצלים שמניחים אותם בארץ ליקח מהן הזרע חייבות בפאה וכל כיוצא בהן".

יש לציין כי צריך עיון מה דינו של בצל ירוק, שאותו אין מייבשים ואין מכניסים לייבוש. מצד אחד הוא חסר את התנאי הבסיסי לחיוב בפאה "מכניסין אותן לקיום", אך מצד שני המדובר הוא באותו מין של הבצל היבש שאין מניחים לבצל שלו לגדול, ולכן הואיל ומינוי חייב בפאה יתכן שגם הוא יתחייב.

עוד יש לציין כי להלכה אין צורך להניח כיום מתנות עניים ופאה בכלל זה, מכיוון שהעניים לא יטרחו להגיע ולאסוף אותם. עיין על כך במאמרו של אהוד אחיטוב (אמונת עיתך 100 תמוז תשע"ג עמ' 19-20).

רצון לשמור על תכונותיו של עץ המקור מחייב ריבוי לא מיני, באמצעות חלקים אחרים של העץ. בנוסף, ישנם מיני צמחים שבטבע פוריותם נמוכה, והישרדותם מתאפשרת רק הודות ליכולת שהעניק להם הבורא לשכפל את עצמם.

כזה הוא למשל האירוס הנצרתי, שריבוי בטבע נעשה בעיקר על ידי שכפול קני השורש שלו. בצמחים אחרים הריבוי הווגטטיבי נעשה באמצעות חלקים אחרים. הברכת גפן, למשל היא סוג של ריבוי וגטטיבי באמצעות זמורת הגפן.

ריבוי הבצל

בצל הגינה בשמו העברי המדעי הוא שום נבוב (ALLIUM CEPA), והוא בן הסוג הבוטני שום שבמשפחת השושניים (LILIACEAE), סוג גדול שגם שום הגינה (המוכר לנו כשום למאכל) שייך אליו. בבצל הגינה מצויים שתי צורות הריבוי. לאחר זריעת הבצל בשנה הראשונה הוא מייצר איבר אגירה תת קרקעי (הבצל) ועלים, בשנה השנייה הוא מגדל עמוד פריחה. לאחר הפריית הפרחים נוצרים זרעים שחורים קטנים בתוך הלקט, שאותם ניתן לזרוע אחר כך מחדש. מכיוון שייצור הזרעים דורש שימוש בחומרי התשמורת שבבצל, הרי שבמקרה שהחקלאי מעוניין בבצל ולא בייצור הזרעים הוא לא יניח לצמח לגדל עמוד פריחה שיוריד מאוד את איכות הבצל.

במקביל הבצל גם מסוגל להתרבות ברבייה וגטטיבית. למרות שבדרך כלל החקלאים אינם מניחים לבצלים להגיע למצב כזה, הרי שבכל זאת לא נדיר לפגוש בצל שמתחלק לשני חלקים או יותר. בשדה יכול להיווצר גוש של בצלצלים כאלה, ואם החקלאי מעוניין הוא יכול לעקור רק חלק מהגוש ולהשאיר חלק מהבצלצלים לגדול באדמה. דבר זה אינו מקובל בחקלאות המודרנית, ובדרך כלל מקובל לגדל את הבצל מזרעים. לצורך ייצור הזרעים מגדלים כיום לכתחילה שדה שמטרתו היא זרעים ולא בצל. (תודה לאגרי' מוטי שומרון על ההסבר האגרונומי של ריבוי הבצל).

הסבר המציאות במשנה

לפי דעת רב תנא קמא סובר שהאימהות של בצלים הם בצלים שהושארו לצורך גידול זרעים, בצלים כאלה ראויים לאכילה רק על ידי הדחק, ולכן ר' יוסי פוטר אותם מפאה (או בגלל שאין זה בגדר אוכל שרק הוא חייב בפאה,